

(18,6% від загального обсягу експорту товарів України), а також Донецька (20,5%) та Дніпропетровська (18,6%) області. Останні місця посідають Вінницька, Волинська, Кіровоградська, Житомирська, Чернігівська, Рівненська, Хмельницька Херсонська, Тернопільська, Чернівецька області та м. Севастополь, частка яких в експорті товарів країни становить менше 1%.

Простежуються певні регіональні закономірності в географічній структурі експорту товарів України. Найбільша питома вага країн СНД в експорті товарів спостерігається в основному в північних, північно-східних, східних та південних регіонах України та частково в західних регіонах; переважання країн Азії в експорті товарів характерно для південних та південно-східних регіонів, а країн Європи – для західних областей. Важливими факторами, що визначають саме таку географічну структуру експорту регіонів України є економіко-географічне та транспортно-географічне положення регіонів, спеціалізація їх економіки, що становить основу їх експортного потенціалу, усталені історич-

но сформовані коопераційні зв'язки та міцні позиції на сформованих ринках збуту продукції тощо. При подальшому стратегічному плануванні розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України з іншими країнами світу слід враховувати існуючі географічні особливості співпраці між країнами. Різкі трансформації потоків експорту та імпорту товарів можуть призвести до суттєвого їх скорочення та негативного впливу на соціально-економічний розвиток регіонів та країни в цілому.

Для визначення реальних перспектив зовнішньоекономічних зв'язків України в умовах сьогодення необхідно розширити коло суспільно-географічних досліджень цього питання. Це пов'язано, в першу чергу, з нестабільністю сучасної геополітичної та соціально-економічної ситуації в країні. Перспективні можливості реалізації експортного потенціалу України залежать від багатьох факторів, серед яких – реалії та нові погляди на процеси євроінтеграції України, ситуація в АР Крим, перспективи співробітництва України з Російською Федерацією тощо.

Література

1. Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедева В. К. та ін. Міжнародна економіка. Підручник./ За ред. А. О. Задой, В. М. Тарасевича – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
2. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2012 році. Статистичний збірник / Відповідальний за випуск А.О.Фризоренко. – К., 139 с.
3. Мельник Т.М. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України [електронний ресурс]. – режим доступу: http://zbirnik.bukuniver.edu.ua/ed_work/n_7/2.pdf.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [електронний ресурс]. – режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

УДК 911.3

Л.М. Немець, д.геогр.н., професор,
І.М. Барило, аспірантка,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті висвітлено суспільно-економічні особливості процесу старіння населення Полтавської області. Проаналізовано сучасні тенденції, які обумовлюють зменшення чисельності населення регіону, забезпечуючи звужений тип його відтворення. Досліджені причини збільшення частки осіб старшепрацевдатного віку у структурі населення. Запропоновані заходи щодо подолання негативних тенденцій у віковій структурі населення – депопуляція та старіння населення.

Ключові слова: народжуваність, смертність, старіння населення, вікова структура населення, працевдатне населення.

Л.Н. Немець, І.Н. Барило. ПРОЦЕСС СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ). В статье освещены общественно-географические особенности процесса старения населения Полтавской области. Проанализированы современные тенденции, которые вызывают уменьшение количества населения региона, обеспечивающие узкий тип его воспроизведения. Исследованы причины роста доли лиц старше трудоспособного возраста в общей структуре населения. Предложены меры для преодоления отрицательной тенденции в возрастной структуре населения – депопуляция та старение населения.

Ключевые слова: рождаемость, смертность, старение населения, возрастная структура населения, трудоспособное население.

Постановка проблеми. Світовий суспільно-економічний розвиток ХХІ ст. характеризується, в першу чергу, тенденціями відтворення населення, зумовленими скороченням чисель-

ності населення у поєднанні зі зростанням показників старіння населення. Це закономірний глобальний процес, демографічна ознака та наслідок цивілізаційного прогресу. Тривала депо-

пуляція населення, причинами якої являються низький рівень народжуваності, високі показники смертності (особливо населення працездатного віку), негативне сальдо міграції, спричинює зміни у статеві-віковій структурі населення. Збільшення частки осіб старших вікових груп посилює навантаження на працездатне населення, створює численні перешкоди для нормалізації процесів відтворення населення та обумовлює виникнення економічних, соціальних та політичних проблем розвитку суспільства [1, 12]. Таким чином, зростає роль дослідження причин збільшення частки осіб старшого віку, їх впливу на формування статеві-вікової структури населення та наслідків, що викликані негативними тенденціями даних процесів.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідження процесів старіння населення в Україні, їх методика та аналіз висвітлено у роботах вітчизняних вчених І.Ф. Кураса, І.О.Курило, Л.І.Лебедева, Е.М. Лібанової, А.З.Підгорний, С.І. Пирожкова, О.В. Поздняк та ін. [1, 4, 5, 7]. Однак особливості розвитку процесу старіння населення Полтавської області не досліджувалися.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1990-х років у всіх регіонах України, формується демографічна ситуація, яка обумовлюється зменшенням чисельності населення [6]. Скорочення показників народжуваності, високий рівень смертності населення та негативне сальдо міграції спричинюють зменшення чисельності населення України. Наслідком таких негативних демографічних тенденцій є збільшення частки осіб старше працездатного віку у структурі населення України в цілому та окремих її регіонів [4]. Таким чином, у результаті депопуляції чисельність населення Полтавської області також різко скоротилася. Найвищий показник чисельності населення Полтавської області спостерігався в 1993 р. і становив 1 760,6 тис. осіб [11]. Кількість населення регіону різко зменшується, починаючи з 1995 р, в той час, коли в Україні даний показник різко падає з 1992 р. [11] Основна причина даної тенденції – високі показники міграція населення з колишніх радянських республік після розпаду СРСР. За період з 1993 по 2013 р. населення Полтавської області зменшилося на 300,6 тис. осіб, що можна порівняти із чисельністю міста Полтава (рис. 1).

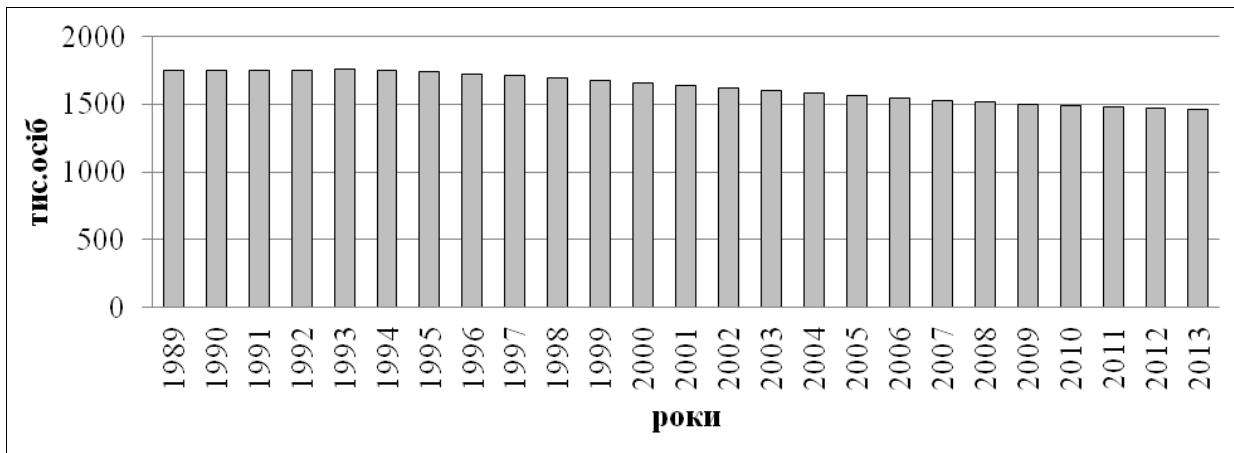

Рис. 1. Динаміка населення Полтавської області за період 1989 – 2013 рр., тис. осіб (побудовано автором за даними [11])

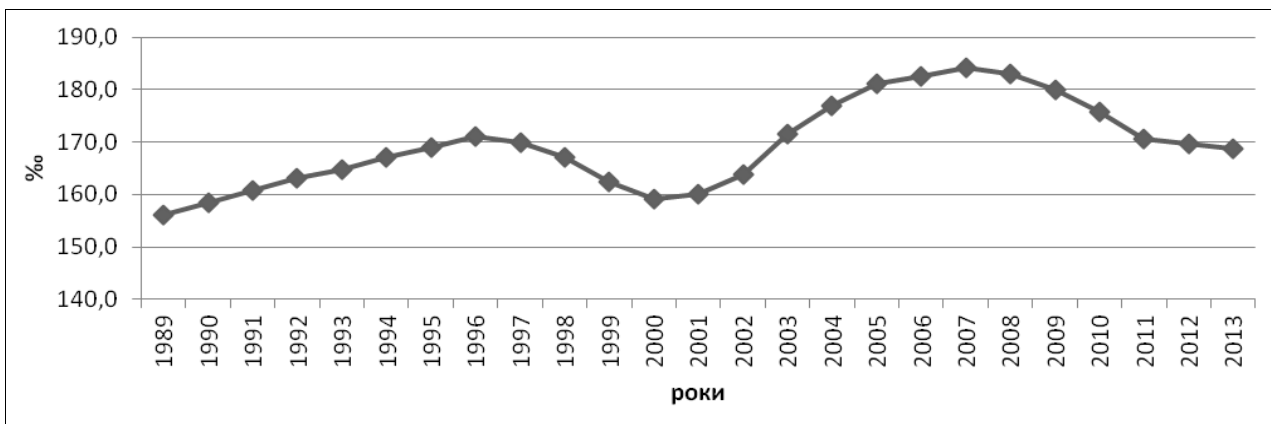

Рис. 2. Динаміка частки осіб старше 60 років від загальної чисельності населення Полтавської області за період 1989 – 2013 рр., % (розраховано та побудовано автором за даними [11])

Негативні демографічні процеси впливають на зміни у віковій структурі населення. Так, за останні два десятиліття людей старшого віку стало більше майже на 13% при одночасному скороченні допрацевдатного населення майже вдвічі (на 150,3 тис. осіб або 64%) (рис. 2).

З 2005 р. значно зростає частка осіб старше 60 років у загальній віковій структурі населення області. Це пояснюється тим, що даного віку досягли особи народжені у післявоєнний період, кінець 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст., коли було зафіксовано значні показники народжуваності, так званий «бебі-бум» [3, 9]. В той же час, невисока кількість осіб старше 60 років у період 1998 – 2002 рр., це можна охарактеризувати тим, що численні історичні події позначилися на кількості населення періоду 1930-1940 рр. (голодомори, Друга світова війна тощо). Важливим залишається також те, що починаючи з 1991 р., в Полтавській області збільшується частка іммігрантів з країн колишнього Радянського Союзу. До регіону повертається населення, яке у післявоєнний період емігрувало на освоєння цілинних і перелогових земель Казахстану, будівництво господарських об'єктів та шляхів сполучення Півночі Росії, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу, а також ті, хто у 70-80-х роки ХХ ст. з політичних мотивів були виселені з України як незгодні з політикою комуністичної партії («дисиденти») [3, 8, 9]. Таким чином, за допомогою механічного відтворення населення збільшується кількість населення, а саме осіб старше 60 років.

Демографічне старіння населення Полтавської області обумовлюється збільшенням частки осіб старшого віку в загальній чисельності населення, причинами чого є зміни в характері його відтворення. Слід розрізняти «старіння знизу», що відбувається через поступове скорочення числа дітей внаслідок зниження народжуваності, і «старіння зверху», що викликано зростанням чисельності населення старшого віку у разі скорочення смертності у старечому віці при відносно повільному зростанні числа дітей [5, 2].

Розглянемо населення регіону за класифікацією демографічної старості, розробленою польським демографом Е. Россетом. Якщо частка осіб у населенні країни від 60 років і старше складає до 8% – населення країни вважається молодим (демографічна молодість), від 8-10% – стоїть на порозі старості, 10-12% – власне старіння, 12-14% - початковий рівень демографічної старості, 14-16% – середній рівень, 16-18% високий рівень, 18% і більше – дуже високий рівень (демографічна старість) [2, 7]. Отже, населення Полтавської області можна віднести до категорії «демографічна старість», що обумовлено змінами у віковій структурі населення як «знизу», так і «зверху».

У 2013 р. кількість осіб старше працевдатного віку склала 341,2 тис. осіб, що становить 24% від загальної чисельності населення Полтавської області (рис. 3). Відповідний середній показник по Україні – 21% [10].

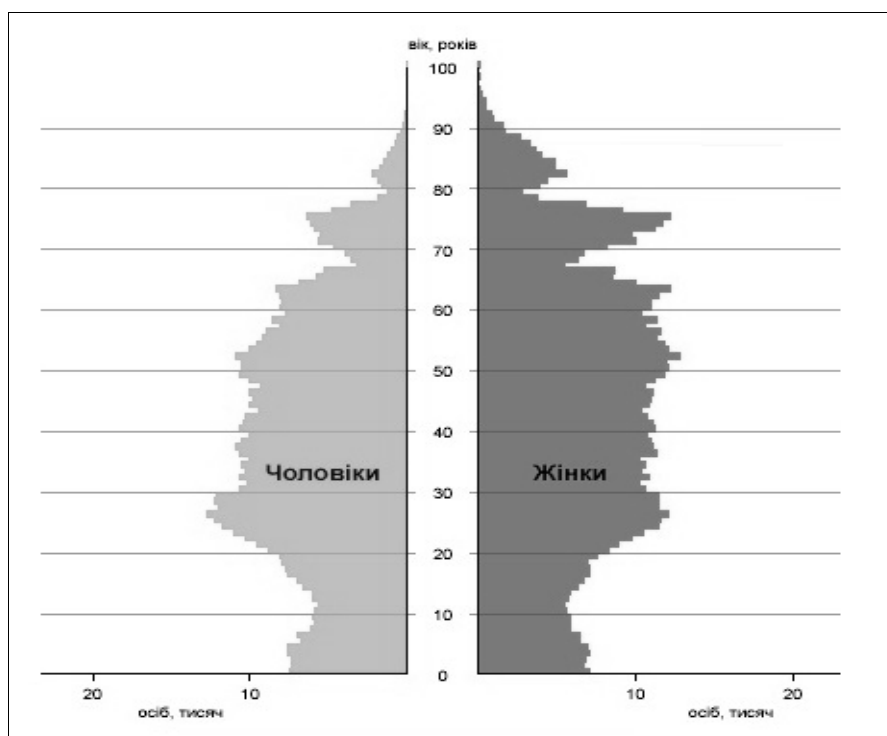

Рис. 3. Статеві-вікова структура населення Полтавської області у 2013 р. (побудовано автором за даними [11])

Динаміка природного руху населення Полтавської області [11]

Показники	1990	1996	2001	2007	2013
<i>Чисельність народжених, тис. осіб</i>					
Всього, у тому числі:	11,8	8,8	6,8	8,7	9,8
у містах	12,5	8,8	6,8	8,9	9,7
у сільській місцевості	11,0	8,7	6,7	8,5	10,2
<i>Чисельність померлих, осіб</i>					
Всього, у тому числі:	14,3	17,1	17,9	18,5	16,5
у містах	10,5	13,0	14,4	15,3	13,9
у сільській місцевості	19,5	23,0	22,9	23,4	20,5
<i>Природний приріст (скорочення) населення (на 1000 населення)</i>	-2,5	-8,3	-11,1	-9,8	-6,7

Необхідно звернути увагу на те, що особливості демографічних процесів проявляються у їх стійкості та інерційності, бо вони складаються десятиліттями під впливом різноманітних чинників. Довготривалі зміни у віковій структурі населення можуть стати незворотними і суттєво змінити структуру його відтворення. Стійка тенденція змін у віковій структурі населення Полтавської області, що обумовлена негативною динамікою старіння, дозволяє у майбутньому очікувати суттєвого збільшення демографічного навантаження на населення у працездатному віці [1, 4].

Одним із головних чинників демографічного старіння населення Полтавської області є низький рівень народжуваності та збереження його впродовж тривалого періоду, що суттєво впливає на природний рух населення (табл. 1).

За останні два десятиліття в Полтавській області відбулося суттєве зниження чисельності народжених, з 20,8 тис. осіб у 1990 р. до 14,3 тис. осіб у 2013 р., тобто майже на 31% (6,5 тис. осіб), а загальний коефіцієнт народжуваності відповідно знизився з 11,9 ‰ до 9,7 ‰. Тоді як коефіцієнт смертності набуває динаміки до збільшення у 2007 р. та зменшення у 2013 р. Мінімальний рівень народжуваності за останній час був зафіксований у 2001 р. (6,8 ‰) [11]. При наявному рівні смертності в області це забезпечило заміщення поколінь лише на 35% у 2001 р., що у свою чергу призводило до стрімкого природного спаду та старіння населення. Позитивні тенденції в демографічних процесах спостерігаються в останні роки. Так, в області відбулося підвищення рівня народжуваності до 9,8 ‰ у 2013 р, порівняно з 8,7 ‰ у 2007 р. [11]. Але слід звернути увагу на те, що ці показники не є достатніми для забезпечення простого відтворення населення. Природний приріст можливий лише за умови, якщо сумарний коефіцієнт

народжуваності (чисельність дітей, яких народжує одна жінка протягом життя) досягне 2,5 (враховуючи неминуче подальше збільшення ступеня старіння населення). Однак сучасні особливості демографічної поведінки, що історично склалися в Полтавській області, дозволяють розраховувати лише на максимальний показник 2,15 навіть при значному підвищенні життєвого рівня населення та реалізації ефективного комплексу заходів демографічної політики держави [4, 12].

Також негативним процесом, який впливає на процеси старіння населення Полтавської області, є високий рівень смертності, особливо у працездатному віці, який має тенденцію до збільшення. За період з 1990 до 2013 р. коефіцієнт смертності зріс на 2,2 ‰. В тому числі показник смертності у сільській місцевості значно більший ніж у містах – на 9,5 ‰ вищий у 1990 р. та 6,6 ‰ у 2013. Динаміка смертності у містах є швидшою ніж у сільській. За двадцять років у містах показник зріс на 3,4 ‰, а у сільській місцевості – на 1,0 ‰ [11]. Головними факторами збільшення смертності осіб старшого працездатного віку в Полтавській області залишаються причини негативного стану здоров'я населення [9]. Інтенсивність смертності від провідних причин смерті підвищується з віком, причому особливо стрімке й неухильне зростання при переході до все старших вікових груп характерне для рівня смертності від серцево-судинних захворювань, хвороб органів дихання. Смертність від новоутворень поступально підвищується від 60-и до 80- річчя, після чого знижується; частота смертей літніх від зовнішніх причин, хоч і не має чітко вираженої тенденції зростання з віком у перших трьох вікових групах, однак у найстарших жінок і чоловіків все ж збільшується [1, 4, 5, 6].

Висновки. Прискорене старіння населення на тлі низької народжуваності й депопуляції є одним із тих демографічних феноменів, які уособлюють не лише сучасні проблеми з відтворенням населення в Полтавській області, а й мають довготривалий вплив на усі сторони життєдіяльності суспільства. Постаріння населення регіону (як загальнодержавна тенденція) гальмує процес виходу України з депопуляції та сприятиме подальшій тенденції «низька народжуваність-постаріння-депопуляція». Саме через доволі високий рівень постаріння населення депопуляція в Україні в майбутній перспективі триватиме навіть за підвищення народжуваності й зниження смертності [4, 5]. Демографічна нестабільність та її основні економіко-демографічні наслідками матимуть скорочення чисельності населення та трудових ресурсів регіону (як наслідок формування з певним часом дефіциту робочої сили), збільшення економічного навантаження на працездатне населення, скорочення фінансових можливостей щодо соціального забезпечення в умовах загального зростання попиту на соціальні послуги з боку осіб похилого віку, самотніх, малозабезпечених тощо.

Таким чином, отримані результати дослідження особливостей старіння населення Полтавської області дозволяють зробити висновки. Сучасний рівень народжуваності та високий рівень смертності населення Полтавської області, особливо у працездатному віці, гальмує природне відтворення населення. Негативними тенденціями, що спричинили високу кількість населення старше працездатного віку, в першу чергу, є історичні особливості геодемографічного розвитку області, низький рівень охорони здоров'я населення та збільшення іммігрантів до області у 1990-х р. тощо.

Для розв'язання проблем старіння населення Полтавської області можна запропонувати низку заходів, яка повинна включати: 1) підвищення рівня та якості життя населення; 2) створення сприятливих матеріальних і соціальних умов для народження і виховання дітей; 3) поліпшення стану здоров'я населення, здійснення профілактичних заходів та зниження захворюваності; 4) реформування системи охорони здоров'я, посилення пропаганди здорового способу життя тощо.

Література

1. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки / за ред. С. І. Пирожкова. – К.: ІВЦ Держкомстат України, 2003. – 231 с.
2. Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Д. И. Валентей. – М.: Сов. энцикл., 1985. – 608 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Головна ред-я УРЕ АН УРСР, 1967., 160 с.
4. Курило І. О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації. (Монографія) / Відповід. ред. д.е.н., проф. В. С. Стешенко. – К.: ІДСД НАНУ, 2006. – 472 с.
5. Лебедева Л. І. Старение населения: структурные и гендерные особенности / Л. Л. Лебедева // Человек и труд. – 2006. – №5. – С. 33–36.
6. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, К. А. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. – 200 с.
7. Підгорний А. З. Демографічна статистика: Навч. посібник / А. З. Підгорний, – Одеса, ОДЕУ, 2010. – 165 с.
8. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Українська Енциклопедія, 1992., 260 с.
9. Полтавська область: природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис. – Вид. 2-е вид. перероб. і доп. / За ред. К. О. Маца. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 232 с.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Офіційний сайт Головного управління управління статистики в Полтавській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obladmin.poltava.ua>.
12. Україна: через десять років після Мадриду (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007–2011 рр.) – Київ, 2012. – 130 с.